

Дослідження бойового мистецтва українських козаків Кубані у сучасній вітчизняній та російській історіографії

Історія Українського війська є багатовимірною й не обмежується лише історією Збройних Сил повноцінних державних утворень. Тривалий час, попри відсутність національної державності, українці творили, зберігали та вдосконалювали власну військову потугу. Все це в першу чергу співвідноситься з різноманітними козацькими формуваннями, що існували з кінця XV до початку XX ст. Наголосимо, що до початку XX ст. проіснувало саме Кубанське козацьке військо, більшість якого становили українські козаки, й воно до того ж було одним з найбільших козацьких утворень в Російській імперії [1, 49].

Серед різноманітних сторін військового життя чи не найважливішим було забезпечення боєздатності окремого воїна, від чого залежала доля усього військового формування під час збройної боротьби. За таких обставин видається цілком доречним детальне дослідження різноманітних аспектів бойової підготовки військовослужбовців. До речі, в козацькому середовищі відповідні навички й вміння накопичувались і набували ознак своєрідного бойового мистецтва, що мало військово-прикладне спрямування. Все вищезазначене повною мірою стосувалося Кубанського козацького війська (існувало впродовж 1860-1920 рр.), яке найдовше зберігало та розвивало українську військово-козацьку спадщину, у тому числі й бойове мистецтво, що виявлялось у системі навичок володіння холодною зброєю (навички володіння вогнепальною зброєю були занадто уніфікованими й більше співвідносились із вміннями тактики) [1, 57-64].

Отже, дослідження змісту і значення бойового мистецтва українських козаків Кубані у II половині XIX – на початку XX ст. є важливою науковою проблемою й заслуговує на увагу науковців.

На жаль, відповідна тематика досі не розглядалась серед тих історичних проблем, котрі привертають увагу основного наукового загалу. За таких умов лише окремі аспекти зазначеної проблематики потрапили до розробок провідних істориків України й Росії. З огляду на це, цілком доречним є аналіз дослідження сучасною вітчизняною та російською історіографією бойового мистецтва українських козаків Кубані II половини XIX – початку XX ст., що досі не було зроблено.

Такі реалії й обумовили визначення мети пропонованої розробки, що виявляється в аналізі рівня дослідження вітчизняними й російськими вченими бойового мистецтва українських козаків Кубані II половини XIX – початку XX ст.

Хронологічні межі цієї статті обумовлені сучасними можливостями й пріоритетами розвитку історичної науки й охоплюють останнє десятиліття XX – поч. XXI ст.

Отже, спроба автора уперше проаналізувати дослідження бойового мистецтва кубанських козаків II половини XIX – поч. XX ст. в сучасній українській і російській історіографії має всі ознаки актуальності та наукової новизни, сприяючи повноцінному вивченню історії України й Українського козацтва.

До нашого аналізу залучено наукові дослідження сучасних вітчизняних і російських істориків, у яких було виявлено ті чи інші спроби розробки зазначеної проблематики. Розпочнемо з аналізу доробку вітчизняних істориків. Слід наголосити на тому, що в умовах зняття ідеологічних обмежень і завдяки доступу до набутків європейської й світової історичної науки вчені отримали можливість для об'єктивного дослідження козацької тематики.

Відразу наголосимо, що більшість українських вчених зосередились на історії козацьких формувань XVI – XVIII ст., звернувши увагу й на військово-козацьку проблематику, прикладом чого є праці В. Голобуцького [2], В. Мищика [3], В.Заруби [4] та інших.

Поряд із цим, має місце й опрацювання історії українських козацьких формувань XIX ст. свідченням чого є публікації О.Бачинської [5] та Л.Маленко [6]. Доробок згаданих авторів хоча й не стосується бойового мистецтва кубанських козаків, проте сприяє розумінню загальних тенденцій розвитку козацької спільноти в I половині XIX ст., що обумовило й відповідні процеси на Кубані, які у свою чергу призвели до певної систематизації основ бойової підготовки козацтва.

До речі, Л.Маленко підготувала статтю про Кубанське козацтво для козацької енциклопедії, в якій подано загальний огляд історії цього формування без зосередження на військово-прикладному вишколі [7].

Слушно згадати і про розробку Д. Білим питання розвитку соціальних ідентичностей українців Кубані, в якій хоча й не йдеться про бойове навчання козаків, проте міститься інформація про зміст та особливості формування основ військово-козацького менталітету, що є важливим для розуміння значення відповідних цінностей для козацької спільноти [8].

Варто відзначити й цікаву спробу Л. Коляндрука дослідити бойові мистецтва України [9]. Автор попри доречний аналіз української бойової спадщини від найдавніших часів до XX ст., все ж не виявив основного змісту бойового мистецтва українських козаків Кубані через недостатню увагу збройним засадам відповідних досягнень козацької військової спільноти.

Значну увагу військово-козацькій тематиці на Кубані приділив і автор. Серед різноманітних аспектів військової системи Кубанського козацтва головну увагу спрямовано саме на дослідження бойового й військового мистецтва, чому присвячено окрему монографію «Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків наприкінці XIX – на початку XX ст.» [1]. При цьому, тут вперше розкрито системність і зміст козацького бойового мистецтва, яке пов'язане з комплексом навичок і вмій щодо володіння холодною зброєю [1, 57-81]. Відповідну проблематику розвинуто й у низці публікацій, в яких не лише розкрито зміст тих чи інших складових бойового мистецтва та відповідної підготовки українських козаків, але й

розглянуто подібні військові навички й вишкіл сусідів [10; 11; 12; 13]. Поряд із цим, дедалі активніше розробляються дотичні аспекти військового життя й вишколу козаків, зокрема й розвиток окремих родів війська з притаманними їм особливостями військово-прикладної підготовки та мистецтва [14; 15; 16; 17; 18].

Отже, сучасна українська історіографія, попри певну обмеженість, поступово поглиблює дослідження історії українських козацьких формувань Кубані, у тому числі й проблеми бойового й військового мистецтва кубанських козаків у II половині XIX – на початку XX ст. Поряд із цим, й на далі залишаються не опрацьованими додаткові сторони військово-козацького життя (проблема стрілецького вишколу; основи військової гімнастики; бойова підготовка юнацтва; специфічні дії пластунів тощо), що обумовлює потребу активізації відповідних досліджень у майбутньому.

Ведучи мову про дослідження представниками сучасної російської історіографії військово-козацької тематики Кубані, слід наголосити, що останнім часом помічається стійка тенденція щодо активізації її опрацювання. Такі реалії пов'язані як з можливостями широкомасштабного опрацювання архівних джерел, так і розвитком козацького руху на Кубані, який актуалізував відповідну проблематику. За таких обставин першість у розробці військової тематики Кубанського козацького війська належить місцевим історикам.

В першу чергу відзначимо колективне дослідження історії українських козаків на Кубані (охоплює події з кінця XVIII до початку XX ст.) здійснене А.Авраменком, Б.Фроловим та В.Чумаченком [19]. У згаданій праці міститься хоча й обмежена, проте цікава інформація загально-військового спрямування. Відзначимо огляд особливостей військової організації, уніформи, озброєння, військової служби та воєнізованого способу життя кубанських козаків. Все це сприяє розумінню вагомості й закономірності виникнення й розвитку бойового мистецтва українських козаків Кубані, хоча про нього безпосередньо й не йдеться. Наголосимо, що зазначена праця є досить доступною для українського читача, бо вміщена у II томі авторитетного видання «Історія Українського Козацтва».

Певну цікавість викликає й праця А.Малукала «Кубанське козацьке військо у 1860 – 1914 роках: організація, система управління й функціонування, соціально-економічний статус» [20]. В роботі розкрито важливі сторінки історії Кубанського козацтва та міститься значний фактичний матеріал, що сприяє розумінню закономірності виникнення та розвитку козацького бойового мистецтва, хоча його зміст дослідник і не аналізував.

Заслугує уваги й дослідження історії зброї Кубанського козацтва, здійснене Б.Фроловим [21]. Автор детально висвітлює питання забезпечення вогнепальною та холодною зброєю українських козаків на Кубані від часу появи у цьому регіоні Чорноморського козацького війська й до ліквідації Кубанського козацького війська. При цьому, особливу увагу дослідник приділив холодній зброї [21, 51-110]. Такі пріоритети, враховуючи наше зосередження на проблемі бойового мистецтва козаків, є

дуже слухними, бо дозволяють зрозуміти бойові властивості тієї зброї, володіння якою й становило сутність відповідного мистецтва.

Окремо відзначимо працю А.Шахторіна «Підготовка козаків Кубанського козацького війська у другій половині XIX – на початку XX століть» [22]. В монографії міститься широкий огляд основ бойової підготовки кубанських козаків на підставі використання значного обсягу архівних матеріалів, почерпнутих у Державному архіві Краснодарського краю. Особливу увагу дослідник приділив питанню співвідношення основ військового навчання козаків з вимогами імперського проводу, наголошуючи на прогресивності відповідної уніфікації воєнізованого життя козацтва [22, 58-115]. Доводиться констатувати, що попри достатню ґрунтовність згаданої роботи, науковець занадто зосередився на загальних аспектах як особистого, так і колективного бойового вишколу, а тому зміст козацького бойового мистецтва не зміг виокремити із комплексу різноманітних військових навичок і вмій.

Отже, представники сучасної російської історіографії успішно досліджують важливі складові військового життя козаків Кубані завдяки опрацюванню значного обсягу архівних матеріалів, що містяться в архівних установах Російської федерації (в першу чергу – в Державному архіві Краснодарського Краю). Поряд із цим, з'ясування змісту бойового мистецтва кубанських козаків та зосередження на його дослідженні все ще не відбулося. Попри вище зазначене, досягнення згаданих дослідників є важливою передумовою для подальшого успішного опрацювання зазначеної проблематики в їх середовищі й сприяють нашій розробці цієї тематики.

Таким чином, представники сучасної вітчизняної й російської історіографії (особливо вчені з Краснодарського Краю) поступово розробляють важливі аспекти історії українських козацьких формувань Кубані, у тому числі й проблему бойового й військового мистецтва кубанських козаків. Приходиться констатувати, що проблематика бойового мистецтва українських козаків Кубані все ще не привернула увагу необхідної кількості як вітчизняних, так і російських науковців. Більшість вчених досліджують дотичні аспекти військового життя Кубанського козацтва, чим лише сприяють нашій праці, проте їх досягнення є передумовою до більш продуктивної роботи у царині козацького бойового мистецтва на майбутнє.

Запропонована стаття не вичерпує всієї повноти зазначеної проблематики, бо поза увагою залишився доробок вчених дореволюційної й радянської доби та праці ширшого кола представників зарубіжної історіографії, до того ж варто найближчим часом очікувати нових досліджень. Все це є підставою для подальшого аналізу історіографії, присвяченої проблемі бойового мистецтва кубанських козаків у майбутньому.

Література

1. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. [Текст] / В. Задунайський. – Донецьк : Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.

2. Голобуцький В. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734-1775 рр.) [Текст] / В.Голобуцький. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 420 с.
3. Мищик Ю. Як козаки воювали: історична розповідь про запорізьких козаків [Текст] / Ю.Мищик, С.Плохій, І.Стороженко. – Дніпропетровськ: Січ; К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – 302 с.
4. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття [Текст] / В. Заруба. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2003. – 464 с.: іл.
5. Бачинська, О. Козацтво в системах Російської і Турецької імперій [Текст] / О.Бачинська // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – Т. II. – С. 303-362.
6. Маленко, Л. Азовське козацьке військо (1828-1866) [Текст] / Л.М. Маленко. – Запоріжжя: ВАТ «Мотор-Січ», 2000. – 513 с.
7. Маленко Л. Кубанське козацтво [Текст] / Л.Маленко // Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф.Г.Турченко; Відпов. Ред. С.Р.Лях. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 322-327.
8. Білий Д.Д. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей [Текст] / Д.Д.Білий. – Львів-Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. – 543 с.
9. Коляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України [Текст] / Т.Коляндрук. – Львів: Сполом, 2004. – 303 с.: іл.
10. Задунайський В. Козацькі учбові збори початку ХХ ст.–центри вишколу з козацького військового та бойового мистецтва [Текст] / В.Задунайський // Український історичний збірник / Гол. ред. В. Смолій. – Вип. 7. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – С. 268-279.
11. Задунайський В. Володіння холодною зброєю у військових формуваннях України, Росії та Польщі (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) [Текст] / В.Задунайський. – Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2008. – 204 с.
12. Задунайський В. Рушниця у бойовій системі кубанських козаків (початок ХХ ст.) [Текст] / В.Задунайський // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В.Добров. – Донецьк, 2009. – № 2. – С. 58-64.
13. Задунайський В. Військова організація та бойові дії донських і українських кубанських козаків під час революції 1917-1921 рр. [Текст] / В.Задунайський // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В.Добров. – Донецьк, 2008. – № 3-4. – С.46-52.
14. Задунайський, В. Система військово-адміністративного устрою та управління українських козацьких формувань у другій чверті ХІХ ст. [Текст] / В. Задунайський // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 94. Вип. 81. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 15-18.
15. Задунайський, В. Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець ХVІІІ – 60 рр. ХІХ ст.) [Текст] / В. Задунайський // Схід. – 2010. – № 4. – С. 80-83.
16. Задунайський, В. Азовське козацьке військо – осередок українських військово-морських формувань (1832-1865 рр.) [Текст] / В. Задунайський // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 27. Ч. 1. – Луганськ, 2010. – С. 77-83.
17. Задунайський В. Кліматичні та епідеміологічні умови військової служби кубанських козаків на початку ХХ ст. [Текст] / В.Задунайський // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії. Випуск 5 / Укл. А.М.Авраменко. – Краснодар-Київ: ЕДВІ, 2011. – С. 211-215.
18. Задунайський В. Військова структура та озброєння Дунайського козацького війська за Положенням 1844 р. [Текст] / В.Задунайський // Вісник Маріупольського

державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 2. – Маріуполь: Маріупольський державний університет – МФ ТОВ «Друкарня «Новий світ»», 2011. – С. 20-26.

19. Авраменко А. Козацьке військо на Кубані [Текст] / А.М.Авраменко, Б.С.Фролов, В.К.Чумаченко // Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. – Т. II. – С. 364-414.

20. Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860 – 1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социально-экономический статус [Текст] / А.Малукало. –Краснодар: «Кубанькино», 2003.–216 с.

21. Фролов Б.Е. Оружие кубанских казаков [Текст] / Б.Е.Фролов. – Краснодар: Традиция, 2009.–128 с.

22. Шахторин А.А. Подготовка казаков Кубанского казачьего войска во второй половине XIX – начале XX веков [Текст] / А.А. Шахторин. – Краснодар: КВВАУЛ, 2008. – 213 с.

Сергій Татаринов (Артемівськ), доцент
Української інженерно-педагогічної
академії, кандидат історичних наук

Віктор Щербак (Артемівськ), студент УПА

Військова організація козаків Бахмату у ХУІІІ ст.

Джерела вказують на існування Бахмутського козацького полку з 1701 по 1764 рр. (Бахмут, Тор, Маяки) [1].

У документах згадується «гарнізонний батальйон» або «Бахмутська козацька компанія» [2]. Петро І після руйнування Таганрогу вимушений був перевести до Бахмуту військову команду, приписати до фортеці 1450 «черкасов» Ізюмського полку [3].

«У минулому де 1711 року по здачу міста Азова і після розорення Троїцького по казу ... Імператора Петра Великого і по розбору генерала-адмірала графа Ф. Апраксіна з усть річки Міуса і фортеці Семеновської переведений в Бахмутську фортецю ... ротмістр Василь Павлов син Шабельський з командою для охорони від кримських частих ворожих набігів міст Бахмута і Тора, Бахмутських і Торських соляних заводів...» [4].

Сини Шабельського - Іван і Прокофій служили у складі «Бахмутського кінного козачого» полку. Іван Васильович в 1748 р. отримав звання полковника і був призначений командиром Бахмутського полку.

У 1719 р. капітан Бахмутського батальйону Чирков і ландрат Вепрейський попросили уряд прикомандирувати в Бахмут по 50 козаків з кожного слобідського полку (Ізюм, Охтирка, Харків, Суми, Острогжськ), 50 чугувських кінних козаків. Кожен козак Харківського полку повинен був добути по 4 пуди солі на кожен двір (всього 24092 пуди в рік) [5].

З 1721 р. Б.к.п. був підпорядкований Військовій Колегії. У 1732 р. рахувалися 453 козаки з сім'ями [6].

Російсько-турецька війна 1736 - 1739 рр., перебування у Бахмуті фельдмаршалів І.Мініха і П. де Лассі, набіги на Бахмутську провінцію в 1736 р. кримських татар показали слабкість козацьких формувань. 20 травня 1736 р. де Лассі узяв Азов, був поранений, нагороджений імператрицею